

'Ilo 'a ho'o ngaahi totonu mo ho ngaahi fatongia: mohe fakamali mo e loto kia

'Oku 'i ai pe 'etau ngaahi totonu ki he mohe fakamali pea mo hotau ngaahi fatongia pea tau fiema'u ha fehi malu, fefaka'apa'apa'aki, pea mo ha va fetauhi'aki fakalata. 'Oku tau ma'u kotoa pe 'a e totonu ke te fili ki he taimi, feitu'u, 'i ha fa'ahinga tukunga, pea mo hai 'oku te manako ke te mohe fakamali mo ia. Kapau kuo ke ongo'i kuo ke 'osi maau ke kamata leva ke 'i ai ha'o fehi nonofo fakamali mo ha taha, 'oku mahu'inga ke 'iai ha'o 'ilo ki he ngaahi lao 'a e pule'anga 'Aositelelia ki he fehi fakamali mo e loto ki ai.

FAKAMA'OPO'OPO

- Ko e fa'ahinga to'onga fakamali kotoa pe 'oku fai lolotonga ne 'ikai ma'u ha ngofua loto-ki-ai 'oku tapu fakalao.
- 'Oku mahu'inga ki he tokotaha kotoa pe 'oku 'i ai ha'ane kau ki ha to'onga pehe ni ke fakapapau'i 'oku ma'u ha ngofua loto-ki-ai ki mu'a pea toki fai ha fa'ahinga fehi fakamali.
- Ko e fakamalohi'i fakalielia ko ha hia mamafa ia. Kapau ne fakamalo'i'i fakalielia'i koe, 'oku 'i ai 'a ho'o totonu ke ma'u ha tokoni. Te ke lava 'o telefoni ki he polisi 'i he 000 pe ko ha'o talanoa ki ha faifale'i, 'i ha'o ta ki he 1800 RESPECT 'i he 1800 737732.

Ko e ha 'a e to'onga mohe fakamali?

'I he lao, ko e 'fai' (mohe fakamali) 'oku 'uhinga ia ki he fa'ahinga to'onga fakamali kotoa pea alaala, kau ki ai 'a e 'uma, ngangaahi mo e kai mu'a. Kimu'a pea ke fai ha fa'ahinga to'onga fakamali, ko e taha kotoa pe 'oku kau ki ai kuo pau ke ne fakahaa'i 'a 'ene loto lelei ki ai, 'a ia 'oku 'uhinga kuo pau ke 'osi fai ha fetalanoa'aki mahino ki ai 'o mahino 'oku fai ha felotoi. 'Oku 'ikai ke fe'unga ia ke te tala ne loto pe ia ki ai koe'uhi pe ne 'ikai ke fakafisi pe na'a ne teke'i pe fakafe'atungia'i.

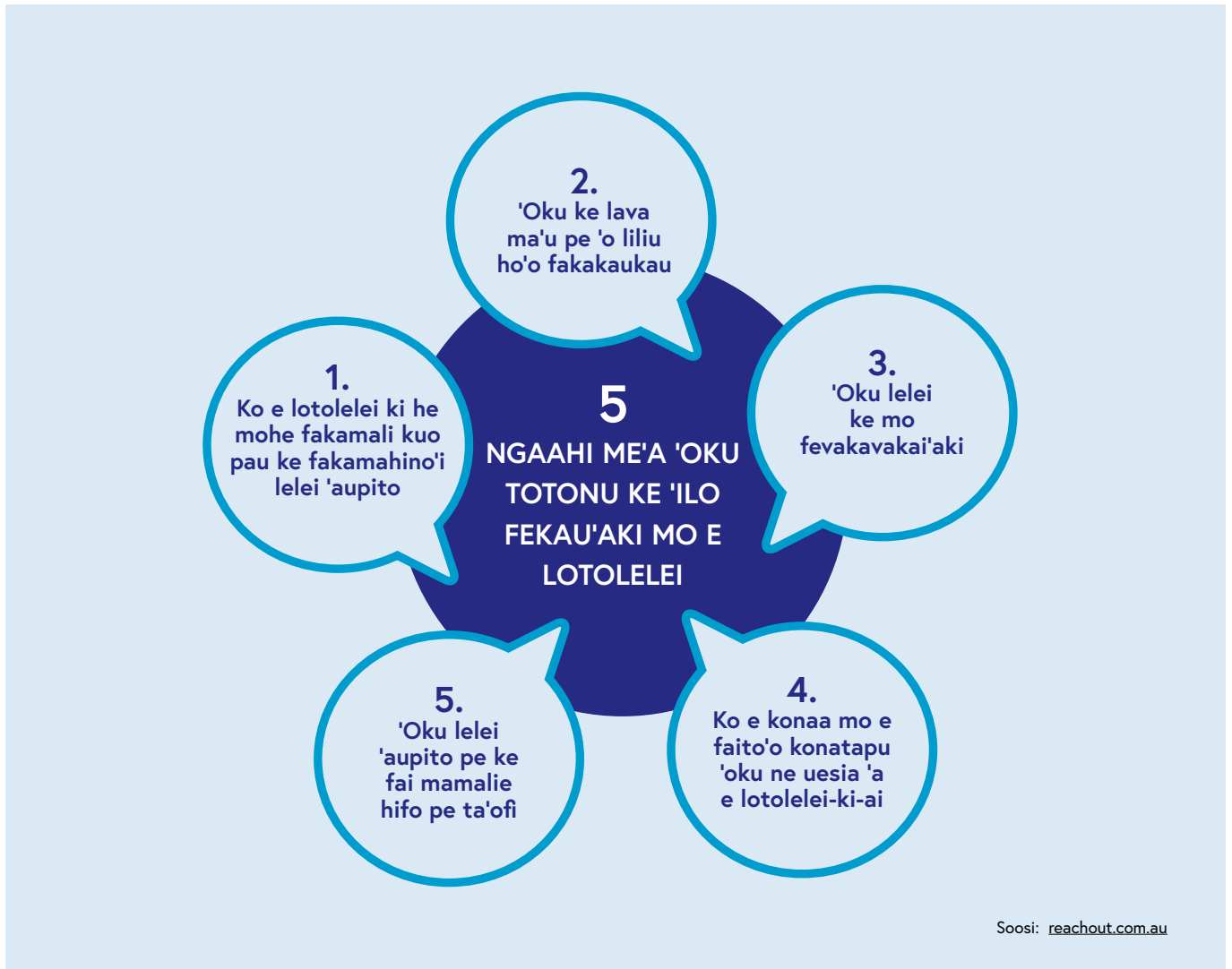
Koe ha 'a e loto-ki-ai?

Ko 'ete 'oange ha'ane ngofua 'uhinga 'oku te loto ki ai. Ko e Loto -ki-ai ke mohe fakamali 'oku fai 'e ha taha 'oku ne **ma'u 'atamai lelei 'aupito** pea 'oku 'i he **ta'u fakalao ke ne foaki ha ngofua**, ke ne fai tau'ataaina mo loto lelei ke fai e ngaahi to'onga fakamali.

Ke kole ke ne lotolelei ki ai 'oku lava pe ia ko ha me'a faingofua 'aupito 'o hange ko ha fehu'ange, " Te ke loto ke mohe fakamali mo au?" Ko e tokotaha leva 'e taha te ne lava ke tali mai "'io" pe "'ikai". Kuo pau ia ke mo felotoi lo ua ke mo mohe fakamali— he taimi kotoa pe — kae lava ke pehe ne mo felotoi ki ai, neongo ai pe ia pe 'oku mo lolotonga nonofo mo e tokotaha ko ia.

'E 'ikai malava 'e koe pe ko ho hoa ke fai ha fakangofua 'o kapau ko ho'o mafai ko ia ke fakangofua ne ngali 'oku holoa pe ne uesia. Kapau ko e tokotaha 'oku lolotonga pongia pe 'ikai te ne toe 'ilo ha me'a, pe kuo 'ikai te ne toe lava 'o fakakaukau lelei mei ha'ane fu'u kona pe ma'u faito'o konatapu, 'e 'ikai lava ke nau 'atu ha ngofua. Kapau 'oku fakamalohi'i koe 'e ho hoa ke mo mohe fakamali, 'e malava pe ko ha faka'ilonga ia 'o ha va 'oku 'ikai fakafiemale, mo malu. Ko hono fakamalohi'i 'o ha taha ke mo mohe fakamali 'oku tapu fakalao pea 'e ala iku ki hao fakahu pilisone. Sio ki he Pepa Tu'utuni ko ia koe 'Ilo'i 'a ho'o ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia 'i he ke moe famili fakamamahi, ke 'ilo lahi ange ki he ngaahi feanganofu'aki mo'uilelei, pa'usi'i kovi pea mo e lao.

Ko e tokotaha ko ia 'oku ne mo'ua 'i he 'vaivai faka'atamai' (cognitive disability) 'oku 'uhinga 'oku nau mo'ua 'i ha fa'ahinga faingata'a faka'atamai 'o hange nai ne lavea 'a hono 'uto pe mole 'ene manatu pe ko ha tisi'apiliti 'a ia 'oku ne uesia 'enau fakakaukau lelei, 'enau faka'uhinga me'a pe manatu. 'I he ngaahi vahefonua lahi 'i 'Aostelesia, ko kinautolu ko ia 'oku nau mo'ua 'i he 'vaivai faka'atamai' (cognitive disability) 'oku nau ma'u kakato pe 'a e totonu ko ia ke mohe fakamali felotoi tatau pe mo e taha kotoa. Ka 'e lava pe ke toe fahi ange kiate kinautolu ko ia 'oku nau 'vaivai faka'atamai' ke ma'u 'enau fakangofua, fakatataa, kapau 'oku 'ikai te nau lava ke talanoa pe mahino ngofua kiate kinautolu 'enau totonu ke nau 'ikai ki he mohe fakamali. 'E 'ikai lava ke ke mohe fakamali mo ha taha 'oku 'vaivai faka'atamai' (cognitive disability) 'o kapau 'oku 'ikai ke nau lava 'o fakamahino atu 'oku ne loto ki ai.

Ko e fai ko ia 'o ha ngaahi to'onga fakamali te'eki ma'u ha ngofua ke fai 'oku tapu ia 'i he lao!

'I 'Aositelelia, 'oku tapu 'aupito 'i he lao ke fai ha fa'ahinga to'onga fakamali mo ha tokotaha kehe, na'a mo e 'uma pe alaala, kapau 'oku te'eki ke ne 'oatu pe 'ikai ke ne malava ke 'atu ha'o ngofua 'Oku ui 'eni ko e fakamalohi'i ta'etaau pea koe faihia ia.

Ko hono fe'aveaki holo ko ia 'o ha ta telefua pe 'imisi 'o ha me'a natula feohi fakamali 'o ha tokotaha 'osi na'e te'eki ke ne loto lelei ki ai pe fakangofua ko ha maumau lao ia pea 'e lava ke ke lipooti ki he polisi. Te ke lava ke ma'u ha toe ngaahi fakamatala ki he [eSafety Commissioner website](http://eSafetyCommissioner.website).

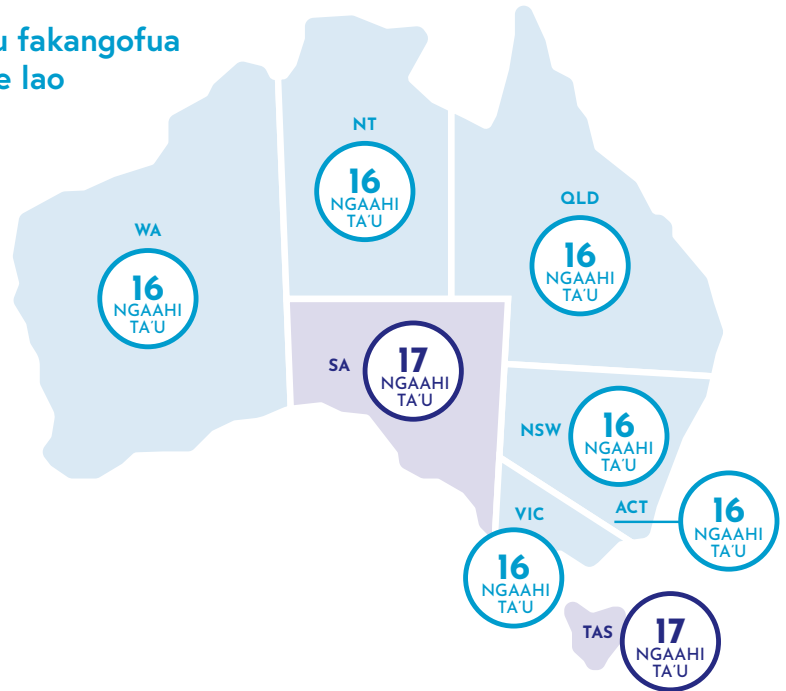
Kuo pau ke ke fakapapau'i ko ho hoa 'oku lahi hake hono 'i he **ta'u fakalao ki he fakangofua**. Fakatatau ki he lao 'a 'Aositelelia, 'oku 'ikai malava 'e ha ki'i leka ke ne ma'u 'a e fakapotopoto ke fai-tu'utu'uni ma'ana ke ne fai ha fakangofua. 'Oku 'uhinga 'eni ko ha fa'ahinga to'onga fakamali ko ia mo ha taha 'oku kei ta'u si'i fakalao ke fai ha fakangofua ko e maumau lao ia.

Ko e ha 'a e ta'u fakalao ko ia ki he fakangofua 'i he lao

'I he taimi kuo fai ai 'e ha tokotaha lahi ha fa'ahinga to'onga fakamali mo ha tokotaha 'oku 'i lalo hifo 'a hono ta'u motu'a 'i he ta'u fakalao ki he foaki 'o e lotolelei-ki-ai ki ha to'onga fakamali, 'oku 'osi lau ia ko e pa'usi'i 'o e fanauiki 'a ia ko e maumaulao ia. Ko e ta'u motu'a koia ki he foaki 'o ha lotolelei-ki-ai ko e ta'u 16 'i he ngaahi siteiti mo telitoli lahi 'i 'Aositelelia, pea ta'u 17 'i Tasimania mo 'Aositelelia Tonga

Kuo pau ke ke fakapapau'i koe ta'u motu'a 'o ho hoa 'oku laka hake 'i he ta'u fakalao ko ia ki he foaki 'o e lotolelei-ki-ai. 'Oku 'ikai fe'unga ke ke tala ha ta'u motu'a 'o ha taha mei ho'o fo'i sio pe kiate kinautolu. 'Oku malu taha pe ke ke fehu'i 'o kapau 'oku 'ikai ke ke fakapapau'i, ke ke sio ki ha fa'ahinga fakamo'oni 'o hono ta'u motu'a.

Ta'u fakangofua 'i he lao

Koeha 'e hoko ka maumau'i 'e ha taha 'a e ngaahi lao ni?

Kapau kuo 'osi fakahalaia'i ha taha ki hano maumau'i 'o e lao fekau'aki mo e mohe fakamali mo e lotolelei-ki-ai, 'e malava pe ke tautea kinautolu ki he maumau lao. Ko e Ngaahi hia maumau lao 'e malava ke tautea 'i he ngaahi mo'ua pa'anga pe ngaue popula pea te ne ala uesia 'a e tukunga 'o ho'o nofo 'i 'Aositelelia ni. Ko e tokotaha ko ia kuo 'osi fakahalaia'i 'i he hia ki ha to'onga fakamali ki ha ki'i leka 'e malava pe ke tu'u 'a hono hingoa 'i he lisi 'Kau Pa'usi'i 'o e Fanau' (Child Protection Offender Register).

Ko e Pa'usi'i fakalielia ko ha fa'ahinga maumaulao ia 'oku taau ke lipooti ki he kau polisi pea fe'unga ke faka'ilo fakatatau ki he ngaahi kouti lao faihia, tatau ai pe ia pe ko fe e feitu'u ne hoko ai - 'i ha fa'ahinga fakafiefia fakasosiale, 'i 'api, pe 'i he ngaue'anga.

Feitu'u te ke ma'u tokoni mei ai pe ko ha taha ke ke talanoa ki ai

Kapau ne 'osi pa'usi'i fakalielia'i koe pea 'oku ke loto ke fai hano launga'i, 'oku totonu ke ke lipooti leva ki he kau polisi 'i he vave taha. Kapau 'oku ke lolotonga 'i ha tukunga fakatu'utamaki pe fiema'u tokoni he vave taha pea ke telefoni ki he 000. 'Oku ke lava foki ke ma'u ha tokoni mei ha sevesi tokoni ki ha taha ne pa'usi'i fakalielia'i, 'o hange ko e 1800RESPECT 'i he 1800 737 732.

'Oku lava 'e ha taha mei he kautaha PALM 'o tokoni mai kiate au?

Ko e feinga ko ia ke te lava 'o fakafe'unga kita ki he anga 'o e nofo 'i ha toe fonua kehe 'oku malava pe ke faingata'a ka 'oku 'i ai pe ha ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku 'ataa ke tokoni atu. Kapau 'oku 'i ai ha'o ngaahi fehu'i fekau'aki mo e nofo ko ia 'i 'Aositelelia 'o te fakafe'unga kita ki ai, fehu'i ange pe ki ho'o ngaue'anga. Kapau 'e 'ikai ke nau 'ilo ki hano tali, pea te nau tala atu pe kinautolu ko ia te ke lava ke fakatalanoa ki ai, 'o kau pe ki ai ha toe va'a tokoni 'e taha 'o e PALM 'o hange ko e:

Tokotaha fakafehokotaki Fakafonua 'Country liaison officer' (CLO) pe ko e fakafofonga fakapule'anga ho fonua

'Oku lava pe ke ke ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi CLO lolotonga 'i he ngaahi fetu'utaki'anga fakaikiiki 'i he uepisaiti 'a e PALM (<https://www.palmscheme.gov.au/contact>).

sevesi tokoni 'a e PALM 'i he telefoni (1800 51 51 31), pe 'imeili (palm@dewr.gov.au)

Kataki 'o fakatokanga'i ange ko e laine sevesi tokoni mo e 'imeili 'oku tokanga'i ia 'i he vaha'a taimi 'o e 8.30 pongipongi - 6.30 efi'afi AEST - pea mo e ngaahi telefoni tu'ataimi ke toki fai mai pe 'okapau ko ha fakatu'utamaki lahi.

Te u lava fefe ke ma'u ha toe ngaahi fakamatala lahi ange? pe ko ha tokoni fakapolofesinolo 'oku malu'i hono fakaikiiki?

Kapau leva 'oku ke/pe ko ha toe taha kehe, 'e fiema'u ke toe 'ilo ha toe ngaahi fakamatala ki he mohe fakamali, fakangofua, pa'usi'i fakalielia'i pea mo ha ngaahi sevesi tokoni 'a ia te ke ma'u ai ha tokoni fakafaito'o pe ki ho'o mo'ui lelei fakalukufua 'i 'Aositelelia ni, 'oku ke lava 'o fetu'utaki ki he ngaahi tefito'i sevesi tokoni ko 'eni 'oku ha atu 'i he ngaahi tepile 'oku 'oatu 'i lalo. Ko e ngaahi sevesi ni te nau lava 'o tokoni'i koe pe 'oatu 'a e fakahinohino ki he halafononga totonu ko ia te ke ma'u ai ha sevesi 'e hoa malie mo ho'o ngaahi fiema'u pea 'oku ke ala 'ataa foki kiai.

NGAAHI TEFITO'I SEVESI KI HE FAKAFE'ILOAKI MO E TOKONI 'I 'AOSITELELIA.		
KO E SEVESI	KOE HA E ME'A TE NAU FAI?	NGAAHI FAKAIKIKI 'O E FETU'UTAKI
Ngaahi sevesi 'imesenisii	Noa 'e tolu (000) ko e fika telefoni 'o e ngaahi sevesi ki he ngaahi fiema'u fu'u fakavavevave 'i 'Aositelelia ni. 'Oku totonu ke ke telefoni ki he 000 'o kapau 'oku ke fu'u fiema'u lahi ha tokoni mei he kau polisi, tamate afi pe ko e 'emipuleni.	 Telefoni: 000 Fakafonua-fakalukufua, 24/7
Polisi loukolo pe sevesi 'emipuleni	Kapau leva koe tukunga 'oku 'ikai ke fu'u fakatu'utamaki, 'oku tonu keke fakasio 'a e fika telefoni 'a e ngaahi sevesi 'o ho'o polisi loukolo, tamate afi, pe ko e 'emipuleni.	 Ke ma'u 'a ho'o 'apitanga polisi loukolo, kumi ki he 'Find my local police station ' 'i ho {feitu'u}'.
Fakahinohino ki he Mo'uilelei	Kapau te ke fiema'u ha toe ngaahi fakamatala ki he mohe fakamali, lotolelei-ki-ai, pa'usi'i fakalielia'i ('o hange pe 'e anga fefe ke ma'u mo e ngaahi me'a fakafaito'o, ma'u ha fale'i mo e ngaahi sevesi fale'i fakalao,), 'alu ki he 'Health Direct.' 'Oku ke lava ke ngaue'aki 'enau sevesi kumi ke ma'u 'a e tokoni ofi taha atu kiate koe.	 Ta: 1800 022 222 Fakafonua fakalukufua, 24/7 Uepi: https://www.healthdirect.gov.au/sexual-assault-and-rape
1800RESPECT	Kapau te ke fiema'u ke talanoa ki ha taha faifale'i fakapolofesinolo ki he mohe fakamali, pa'usi'i fakalielia'i pe ko e famili fakamamahi, ko e kautaha ko 'eni 'oku nau 'oatu e ngaahi sevesi telefoni tokoni malu'i ta'etotongi. Te ke lava 'o 'alu ki he 'enau ngaahi peesi uepisaiti ke ma'u ha ngaahi sevesi ke tokoni atu kia koe mo ha fakamatala ki he ngaahi va feanganofa'aki melino mo lelei.	 Telefoni: 1800 737 732 Fakafonua fakalukufua, 24/7 Uepi: https://www.1800respect.org.au/

NGAAHI TEFITO'I SEVESI KI HE FAKAFE'ILOAKI MO E TOKONI 'I 'AOSITELELIA.

KO E SEVESI	KOE HA E ME'A TE NAU FAI?	NGAAHI FAKAIKIKI 'O E FETU'UTAKI
<p>Kole tokoni</p>	<p>Kapau te ke fiema'u ha toe fakamatala ki he mohe fakamali malu, ngofua lotolelei-ki-ai, pea mo e ngaahi me'a 'e fiema'u ke ke 'ilo ki he fakatu'utamaki 'o hano tufaki atu 'o ha ngaahi 'ata 'o ha fa'ahinga natula feohi fakamali, ko e kautaha ko 'eni 'oku nau ma'u e ngaahi fakamatala, ha polokalama tokoni- fakakaume'a mo ha ngaahi naunau fakafe'iloaki ke tokoni'i 'a e to'utupu.</p>	<p> Ngaahi fakamatala 'i he 'initaneti mo e tokoni fakakaungame'a Fakafonua fakalukufua, 24/7 Uepi: https://au.reachout.com/relationships</p>
<p>Ngaahi lao ki he ta'u motu'a 'o e fakangofua lotolelei-ki-ai 'i 'Aositelelia</p>	<p>Kapau 'oku ke fie 'ilo lahi ki he ki he lao 'o e ta'u motu'a e fakangofua lotolelei-ki-ai 'i 'Aositelelia ni, 'oku 'i he paaki ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi laine fekau'aki (links) ki he ngaahi lao fakavahe fonua mo e ngaahi telitoli taautaha.</p>	<p> Ongoongo 'osi paaki: 'a'ahi ki he uepisaiti, https://aifs.gov.au/resources/resource-sheets/age-consent-laws-australia#</p>
<p>Komisiona eSafety</p>	<p>Ko e eSafety 'oku ne tokoni'i 'a e kainga 'Aositelia ke fakangata pea ke nau fai ha me'a ki he ngaahi faingata'a 'oku tupu mei he ngaahi fakamamahi 'i he neti pe koe ngaahi me'a ta'efakalao mo tapui 'oku tufaki 'onilaini. 'Alu ki he 'enua uepisaiti ke ma'u e ngaahi founa ke lipooti 'aki ha ngaahi 'imisi-kovi fakamamahi, ke to'o e ngaahi me'a ko ia pea mo lipooti foki ki he polisi mo e ha fua.</p>	<p> 'Aahi ki he uepisaiti, https://www.esafety.gov.au/young-people/consent-sharing-photos-videos</p> <p> Tohi Fakamatala: Anga hano lipooti 'o ha fakatu'utamaki: https://www.esafety.gov.au/report</p>

Neongo ne 'osi fai pe 'a e tokanga lahi ki hono teuteu'i 'o e fakamatalani, 'e 'ikai ke ha tukuaki'i 'o e sikiimi PALM, 'a hono kau ngaue, kau volenitia, ki ha fehalaaki, me'a 'oku 'ikai ke fakakau atu, ha fehalaaki 'oku fakahoko atu 'i he ngaahi fakamatala ni pe ko ha mole pe maumau ne tupu mei ki ha tokotaha na'a ne tali 'a e fakamatala 'i he tohi ko 'eni. Ko e ngaahi fakamatala kotoa 'oku ha atu 'i he Tohi Fakamatala ni ne 'osi teuteu'i pe ke 'oatu ha ngaahi fakamatala fakalukufua pe. 'Oku 'ikai fakataumu'a 'eni ke ke falala taafataha ki ai ko e totonu ia pe ko ha'ane fetongi ha ngaahi fale'i fakalao pe mei ha toe fakamatala fakapolofesinale kehe. 'E 'ikai lava ke tukuaki'i 'a e sikiimi PALM pe ko hono ngaahi kautaha ngaue fakataha ki ha nunu'a 'iloa pe te'eki 'iloa 'a ia ne ngali ko e tupu'anga mei ha falala ki he ngaahi fakamatala ko 'eni kuo ha atu ki he tohi fakamatalani.

